

ЕФЕКАТ КРАЈА

(Колсон Вајтхед: *Момци из Никла*, превела с енглеског Дијана Радиновић, Лагуна, Београд, 2020)

Пулицерова награда једна је од оних престижних која се добија најчешће једном у животу. Само четворица аутора добила су је два пута, а један од двоструких добитника је и Колсон Вајтхед, писац који ју је добио за своја два романа *Подземна железница* и *Момци из Никла* у размаку од само три године. Оба романа баве се „америчким животом“, што јесте један од услова да се награда додели. Први, за који му је награда додељена 2017. године, бави се могућим спасавањима из ропства на америчком југу током деветнаестог века, а овогодишњи роман смештен је у поправни дом „Никл“ и описује судбину „питомца“ или „штићеника“, како се то код нас звало, Елвуда Кертиса, момка који тамо стиже „захваљујући“ својој раси и судству „наклоњеном“ управо оним „обојеним“.

Премда је Никл био поправни дом и у неку руку затвор за малолетнике, званично се звао Никлова академија за дечаке која их је учила „стварном животу“. А можете да замислите шта то заправо подразумева посебно шездесетих година у Сједињеним Државама где је ропство укинуто још у деветнаестом веку, али сегрегација нажалост не само да није нестала, него је, како можемо да посведочимо, присутна и данас. Ипак, тих година, док се велечасни Кинг борио за права своје пастве ненасиљем и љубављу, Афроамериканци су страдали на свим местима, а посебно на онима на које нико није могао да допре, попут Никла. И то је кључна ствар. Сегрегација не нестаје на местима где су обесправљени и црни и бели момци, већ се она, напротив, продубљује. Ако бели момци морају да трпе неправду и насиље, црним момцима се она наноси двоструко снажније и суровије. Пре свега, начином на који су тамо стизали, а затим и укупним третманом.

Као што знамо, затвори нису никада били места на којима цветају руже, али њихова суровост се сразмерно смањивала у историји, посебно како су расла људска и грађанска права. Међутим, постојала су, а постоје и данас, места на којима су заборављана сва права, на којима су штићеници претварани у оно што су њихови „васпитачи“ желели. Они су били тела за живљевање, за експериментисање с најнижим нагонима, за садизам који превазилази људску машту – а посебно што се, у случају Никла, радило практично о деци, односно о момцима млађим од осамнаест година.

Овде би сад било потребно отворити велику заграду и назначити да се ради о књизи која је написана за америчког читаоца, а не балканског, чак ни европског, с обзиром на то да наше поднебље, а богами и стара „добра Европа“, бележе примере незамисливог насиља и то врло скорашњег. Не мислим при том само на геноцид у

Сребреници и садистичка масовна убијања, нити на силовања, затварања у логоре, мучења затвореника и слично, чему смо непосредно и посредно сведочили током деведесетих, већ на случајеве потпуно неразумљивог насиља над мигрантима, женама, децом и животињама (незабораван злочин у београдском насељу Медаковић у априлу 2010. године, на пример) и на одсуство сваке друштвене акције и реакције на то. О свакодневном политичком насиљу заиста не треба трошити речи, посебно данас и посебно овде, премда ни у земљи из које Вајтхед долази, политичког насиља не недостаје и врло је могуће да је његов роман написан управо на „подстицај“ трампизма који добија злослутне размере.

Оно што карактерише Вајтхедов рукопис, како у *Подземној железници*, тако и у *Момцима из Никла*, јесте помно истражена тема. Премда се не ради о документаристичкој прози какву су писали или пишу Капотти, Серкас или Ђикић на нашем поднебљу, штавише. Његова проза је нека врста фикционализоване могло би се рећи и алтернативне историје (већ према Аристотелу, истинитије од оне која је записана у уцбеницима). Поменути фикционализација му доноси оно преко потребно измештање из оквира који би га ограничили, даје му слободу да ствари довољно подсети на оно што је било, али отварају и простор за игру, па се може говорити о прози која говори о томе шта би било кад би било... Читаоци све о изменама које су извршене у историјским чињеницама могу да сазнају из пролога и захвале који чине саставни део романа и у којима се тачно мапирају разлике између оног што је историјска и оног што је фикционална истина. Не треба, наравно, испустити из вида и чињеницу да у роману и не може да постоји историјска истина јер је чак и оно што је чињенично стање у роману фикционализовано, доведено и стављено у контекст књижевне врсте коју одликује одступање од историјске, чињеничне, стварности. С тим у вези су и ликови и сценографија претрпели становита домишљавања, али су на тај начин постали аутентичнији.

Слике епохе, заправо епоха, веома су упечатљиве и на тој сценографији Вајтхеду је било лако да развија причу и полако али сигурно гради саспенс. Наиме, роман се креће у два временска плана – један који прати причу о Елвуду од његовог детињства па до тренутка када бива ухапшен као „саучесник“ у крађи аутомобила за коју и нисмо сигурни да се догодила. Сасвим је јасно да он у њој није учествовао, већ је само био сувозач у тренутку када је „украдено“ возило које је возио Афроамериканец зауставила полиција. Мислим да је сцена хапшења намерно изостављена како би се читаоцима оставило довољно места да сами замисле како је то изгледало, посебно што нема велике разлике у односу на данас. Прича се даље развија у Никлу, приповеда се о мучењу које је тамо доживео, о пријатељству с Тарнером, о раду у тиму за добровољни рад и машинацијама које управа Никла спроводи и како сви од тога профитирају, како заправо пљачкају државу (понављам за нас то није никаква новост), о бруталним убиствима, па све до тренутка када он напушта „академију“.

Други план показује старијег Елвуда и слика његов пут у Њујорку, од радника на селидбама па до поносног власника фирме за пренос робе „Ас“. Истовремено, Вајтхед слика развој Њујорка из угла који нам није од раније претерано познат користећи се на пример штрајком градске чистоће из 1968. године или преименовањем улица и

квартова у процесу центрификације. Наратив нас упознаје с његовим љубавним проблемима, о немогућности да заснује породицу, као и о својеврсном PTSD-ију од којег дефинитивно болује. Оно што је Вајтхед маестрално одрадио јесте очување размака између два плана. Наиме, очекивано је захваљујући жанровском моделу који влада како у књижевности, тако и у филму, а још више у данас врло популарним серијама, да дође до сусрета и разјашњења како се то Елвуд ослободио Никла. Немам намеру да овде спојлујем, мораћете да откријете то сами, али важно је напоменути да уколико постоји нешто што издваја Вајтхедову књигу јесте њена врло вешта драматургија. Што је посебно важно, она не припада ниједној другој уметничкој пракси него управо књижевности и то је велика Вајтхедова победа.

Конкретно, ради се о наративној техници или трику која се назива ефекат краја. Он се састоји у томе да се на крају текста добије информација која га мења у потпуности, односно која нас тера да га другачије читамо и тумачимо. Свако место које нам је побуђивало сумњу или нас терало да се замислимо над оним што се догодило, уз ефекат краја постаје јасно и добија пун смисао. Није немогуће ову технику користити и у филму, односно серијама, али је књижевност њена природна средина. Колсон Вајтхед је уз помоћ овог ефекта потпуно променио смисао текста. Кључне идеје којима смо се руководили читајући о Елвуду Кертису и све оно што је он представљао, а то највише личи на Мартина Лутера Кинга и његово учење о спасу кроз трпљење, падају у воду кад схватимо шта се заправо догодило. Наратив не само да мења сопствену структуру него добија и потпуно нов идеолошки заокрет, који је много ближи стварном свету у којем преживљавају вешти и лукави, а не нужно праведни и кротки.

Штавише, роман се завршава повратком на место из којег је све почело, у хотел Радисон у којем је Елвуд доживео прву превару, прво разочарање и то не од стране белаца, већ од стране оних који су и сами били деградирани и којима је било забрањено да уђу у ресторан. Када седне и наручи доручак, читалац не може а да не постави питање о смислу пута који је протагониста прошао, о патњи која се може учинити јалова, о животної поуци која подсећа на ону Флоберову из *Сенцименталној васпићања*. Видимо старца који једе на месту у које му је пре педесетак година било забрањено да крочи, али шта се заправо променило? Многа су права остварена, али да ли је цена коју је Елвуд платио превисока? О томе мора да размисли сваки од читалаца понаособ.

И можда управо овакав завршетак романа дозвољава да се размисли о томе шта је постигнуто. У кампањи *Black Lives Matter* није се бранило и не брани се ништа друго него најосновније људско право – право на живот. То што се догађало Елвуду и његовим другарима „штићеницима“ било је потпуно укидање управо тог права јер су њихови животи зависили од каприца неких средовечних белаца садиста. Али где смо данас? Можда је институционално много тога другачије, Барак Обама био је први црни председник Америке, а опет суштински се ништа велико није променило. Данас Сједињене Државе (и не само оне) имају председника који би се, сасвим извесно, да је рођен у „одговарајуће“ доба, радовао ропству. Свет у другој деценији двадесет првог века делује дезоријентисано и зло. Ипак, оно што је најважније и што ме чини бескрајно забринутим јесте да делује безнадежно, управо онако како делује и стари Елвуд у сали хотела „Радисон“ у Талахасију, на Флориди.